

Kritische bibliografie

HUGO DE GROOT DENKEN OVER OORLOG EN VREDE

Jan Frans Lindemans

Hugo de Groot, *Denken over oorlog en vrede*, Uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien door A.C. Eyffinger en B.P. Vermeulen, (Geschiedenis van de wijsbegeerte in Nederland, deel 8) Baarn, Ambo & Schoten, Westland, 1991, 170 blz., ISBN 90 263 0885 X

Nu precies veertig jaar geleden schreef A. Dirkzwager in de verantwoording van zijn Grotius-vertaling¹ het volgende: "Zou het niet een werk van nationaal belang zijn om, na de laatste en verouderde Nederlandsche vertaling van Van Gavere van 1709 [lees: 1705], een nieuwe, moderne vertaling te doen uitgeven?" Het antwoord op deze vraag is onthutsend: "Toen wij de laatste bladzijde vertaald hadden was het geheim opgelost: een nieuwe vertaling was overbodig". In het voorwoord van hetzelfde werk schetst G. Belzer een vernietigend beeld van Grotius en besluit hij als volgt: "Dit neemt niet weg, dat het feit dat niemand hem meer leest, De Groot steeds beroemder zal maken"²

Grotius' *De iure belli ac pacis* is inderdaad een zeer ontoegankelijk boek, al was het maar omwille van zijn omvang: achthonderdtachtig grote octavo-bladzijden in de fraaie tekstuitgave van 1939³. Dit lijvige boek is op zeer korte tijd geschreven. Uit Grotius' briefwisseling weten we dat het werk tot stand komt tussen de lente van 1623 en mei 1624. Deze snelheid heeft — niet verwonderlijk — haar tol geëist: de gedachtengang is niet altijd duidelijk te volgen, de opbouw van het boek is niet altijd evenwichtig. Komt daar nog bij dat de menigvuldige citaten het exposé voortdurend onderbreken, waardoor het volgen van de gedachtengang extra wordt bemoeilijkt. Tenslotte is er de barrière van de taal: Grotius' gekunsteld renaissance-latijn is zeer moeilijk en bovendien is de kennis van het Latijn door onderwijshervormingen er zowel kwalitatief als kwantitatief op achteruitgegaan. Geen wonder dus dat niemand Grotius nog leest.

De Nederlandse vertaling uit 1952 kan deze uitdaging niet aan; zij is immers onvolledig⁴, inaccuraat⁵ en onkritisch⁶. Weliswaar is er de gezaghebbende Engelse vertaling door F.W. Kelsey en anderen⁷, maar deze dateert uit 1925 en is daarom onvoldoende beschikbaar en bovendien achterhaald⁸. Gelukkig verscheen vorig

jaar als achtste volume in de reeks 'Geschiedenis van de wijsbegeerte in Nederland' een vertaalde bloemlezing uit *De iure belli ac pacis*. De auteurs zijn erin geslaagd in een relatief korte inleiding de belangrijkste bio- en bibliografische gegevens over Grotius te verzamelen. De belangrijkste natuur- en volkenrechtelijke thema's uit het omvangrijke boek worden zeer bevattelijk uiteengezet en de (ondankbare) rol van Grotius als overgangsfiguur tussen de Scholastiek en de Moderne Tijd wordt op een genuanceerde wijze geschetst. De vertaling is over het algemeen zeer voortreffelijk. In hun verantwoording (blz. 32 en 33) zeggen de auteurs terecht dat zij naar een letterlijke vertaling hebben gestreefd. Toch lijkt bijvoorbeeld hoofdstuk 3 van boek I vrijer vertaald dan de prolegomena en de overige hoofdstukken van boek I. Voor de technische begrippen van Grotius is geopteerd voor een 'moderne' en dus anachronistische vertaling. Deze keuze lijkt minder gelukkig. Waarom 'civitas' en 'ius civile' vertalen door respectievelijk 'staat' en 'nationaal recht' als Grotius zelf in zijn *Inleiding tot de Hollandse rechtsgeleerdheid* (Boek I, hoofdstuk 2, §13) deze twee technische termen heeft vertaald in volgende definitie: "*Burger-wet* noemen wij die tot haren naesten oorspronck heeft de wille van de overheid eens *burgerlicke gemeenschaps*". 'Summum potestas' is dan weer goed vertaald door 'hoogste gezag' en niet door 'sovereiniteit' (en zeker niet door soevereiniteit, zoals passim in de inleiding en de tussentitels te lezen staat).

Het voorwoord door M.J. Petry is eerder ongelukkig en sluit niet goed aan bij de rest van het werk. Zo schrijft deze redacteur van de reeks 'Geschiedenis van de wijsbegeerte in Nederland' op blz. 8 "Het is dan ook een verdienste van de voorliggende studie dat zij precies nagaat wat De Groot aan de scholastiek en de Stoa heeft ontleend". Wie echter met deze verwachting het werk leest, komt bedrogen uit⁹. De menigvuldige citaten van Grotius, waaruit enige beïnvloeding zou kunnen worden afgeleid, worden in de nieuwe vertaling tot een minimum beperkt; bovendien wordt noch in de inleiding, noch in het notenapparaat veel aandacht besteed aan Grotius' voorlopers. In hetzelfde voorwoord (blz. 9) staat ook het volgende: "Zijn (de Groots) uitgangspunt vormde de vermaarde leer van het tweevoudig sociaal contract". Deze stelling wordt in de inleiding van de vertalers terecht tegengesproken: "In *De jure belli ac pacis* is zelfs een aanzet tot een kritisch-rationalistische contracttheorie geheel afwezig" (blz. 16). In deze kritische bibliografie wordt nader ingegaan op deze twee ongelukkige passages uit het voorwoord van de vertaling. In een eerste paragraaf zal worden aangetoond dat — alleszins met betrekking tot Francesco Suarez — de scholastieke beïnvloeding op Grotius in de vertaling eerder wordt weggemoffeld dan zichtbaar gemaakt. In een tweede paragraaf zal worden aangetoond dat Grotius' opvatting omtrent het maatschappelijk verdrag veel vager is dan de auteurs in hun inleiding willen doen uitschijnen.

De invloed van Suarez' "De Legibus" op Grotius

De vertalers geven toe dat Grotius "mogelijk geïnspireerd [is] door Suarez" (blz. 25) en dat de daadwerkelijke beïnvloeding door *De Legibus* van de beroemde Spaanse Jezuïet¹⁰ "nog steeds onderwerp [is] van discussie". Dat Grotius het werk van Suarez kende staat boven twijfel; hij citeert het werk precies viermaal in *De iure belli ac pacis*, maar hij citeert het in vrij onbelangrijke materies en meestal naast andere werken, zodat de verwijzing niet te zeer opvalt. Op vele plaatsen echter verwijst Grotius niet naar Suarez, hoewel de beïnvloeding overduidelijk is. Een aantal voorbeelden¹¹ :

In §40 van de Prolegomena onderscheidt Grotius het natuurrecht van het volkenrecht, doordat het natuurrecht wordt *gededuceerd* uit de beginselen van de natuur, het volkenrecht gebaseerd is op een *algemene consensus* van volkeren. In *De Legibus* (II.19.9) maakt Suarez hetzelfde onderscheid : het volkenrecht is "voor iedereen aanvaardbaar", hoewel het niet altijd "op evidente wijze werd gededuceerd".

In I.I.4. wordt 'recht' door Grotius in een tweede betekenis gedefinieerd als een "qualitas moralis (...) ad aliquid iuste habendum". Als voorbeeld van zulke morele hoedanigheid (subjectief recht) geeft Grotius in I.I.5 het eigendomsrecht (Dominium), dat hij een 'Facultas' noemt omwille van het volmaakte karakter van dat recht. In *De Legibus* (II.17.2) geeft Suarez een bijna identieke definitie : "Ius enim interdum significat *moraalem facultatem* ad rem aliquam (...) sive sit verum *dominium* (...)"

Evenals Suarez onderscheidt Grotius ook een derde betekenis van 'recht' als 'lex' (*De iure belli ac pacis* I.I.9.1; *De Legibus* II.17.2). Beide auteurs zeggen dat alleen verplichtingen (en dus geen toelatingen) 'wet' kunnen zijn (*De iure belli ac pacis* I.I.9.1; *De Legibus* II.14.2) en dat een toelating de negatie is van een *actio legis* (*De iure belli ac pacis* I.I.9.1; *De Legibus* I.15.5).

Niet alle toelatingen zijn echter louter negatief; bijvoorbeeld bepalingen die straffeloosheid instellen. (*De iure belli ac pacis* I.I.17.2; *De Legibus* I.15.11)

Beide auteurs onderscheiden het natuurrecht van het goddelijk recht doordat het natuurrecht verplicht wat 'per se' goed is, God daarentegen de dingen goed maakt door ze te verplichten en slecht door ze te verbieden. (*De iure belli ac pacis* I.I.10.1; *De Legibus* II.7.1).

God zou zichzelf in verlegenheid brengen door tegen natuurrechtelijke voorschriften te verordenen. (*De iure belli ac pacis* I.I.10.5; *De Legibus* II.6.5).

Beide auteurs geven toe dat soms toelatingen worden gerekend tot het natuurrecht 'in oneigenlijke zin'. (*De iure belli ac pacis* I.I.10.3; *De Legibus* II.14.6)

Alhoewel natuurrecht geen 'volontair' recht is, heeft het toch ook betrekking op handelingen die het gevolg zijn van een menselijke wilsact (zoals de instelling van privé-eigendom). (*De iure belli ac pacis* I.I.10.4; *De Legibus* II.14.7)

Tenslotte formuleren beide auteurs dezelfde kritiek tegen het Romeinsrechtelijk onderscheid tussen het natuurrecht dat voor alle *levende wezens* zou gelden en het volkenrecht, dat beperkt is tot mensen. (*De iure belli ac pacis* I.I.11.1; *De Legibus* II.17.5).

In al deze gevallen is de beïnvloeding van Suarez op Grotius overduidelijk. Toch wordt in de vertaling door A.C. Eyffinger en B.P. Vermeulen hiervan geen melding gemaakt. Meer nog, een aantal van deze duidelijk beïnvloede passages (bijvoorbeeld de drie betekenissen van 'recht') worden in de bloemlezing niet opgenomen. Over de plausible, maar weinig flatterende reden waarom Grotius zijn Spaanse voorganger niet citeert, wordt in deze uitgave niets gezegd¹².

Grotius en het maatschappelijk verdrag

Op blz. 14 van de inleiding schrijven de auteurs : "Weliswaar berust deze hoogste macht op een contract tussen de onderdanen". In een voetnoot 21 op blz. 35 verwijzen zij naar een passage uit I.I.14.1 van *De iure belli ac pacis*. In deze passage, vertaald op blz. 65, definieert Grotius de burger-gemeenschap als "een volkomen gemeenschap van vrije mensen, verenigd (*sociatus*) met het oog op rechtsbescherming en gemeenschappelijk nut". Deze definitie is bijna woordelijk overgenomen uit Cicero¹³, maar heeft het helemaal niet over een contract tussen de onderdanen.

In dezelfde voetnoot wordt nog verwezen naar een andere passage uit *De iure belli ac pacis* (I.IV.7.2), waarin Grotius 'incidenteel' het onderscheid zou maken tussen een gemeenschapsverdrag en een onderwerpingsverdrag. In deze passage bespreekt Grotius het recht van de burgers om zich tegen het hoogste gezag te verzetten (weerstandsrecht). Om te weten of dit recht al dan niet bestaat, moet men te rade gaan bij de vermoedelijke wil van "diegenen die zich als eersten in een burgerlijke gemeenschap hebben verenigd" (eigen vertaling). De vertalers vervolgen (blz. 88) : "en van wie dit recht vervolgens overgaat op de machthebbers". Twee bedenkingen bij dit tekstfragment : ten eerste, Grotius spreekt wel over de wil van wie zich voor het eerst tot een burgergemeenschap verenigen, maar zegt niet dat die gemeenschap door die wil, dat wil zeggen door een *pactum consociationis* tot stand komt; ten tweede lijkt het fragment waaruit het bestaan van een *pactum subjectionis* wordt afgeleid zeer vrij te zijn vertaald¹⁴. In de Engelse standaard-vertaling luidt de passage : "from the same source, furthermore

derives the right which passes into the hands of those who govern". Volgens deze vertaling zou de oorspronkelijk wil van wie voor het eerst een gemeenschap stichtten ook de basis vormen voor het recht van de machthebber, zodat het moment van associatie en onderwerping samenvallen.

Op blz. 14 van de inleiding schrijven de auteurs: "veeleer fungeert het contract als fundering voor de gehoorzaamheidsplicht". Een voetnoot verwijst naar §15 van de prolegomena. De auteurs vertalen de betrokken passage als volgt: "Want zij die zich aan enige gemeenschap verbonden hadden, of zich aan één of meerdere mensen onderworpen hadden, hadden ofwel uitdrukkelijk toegezegd of mochten uit de aard der zaak stilzwijgend verondersteld worden beloofd te hebben zich neer te leggen bij wat de gemeenschap in meerderheid — of hij aan wie de macht was toevertrouwd — had besloten".

Een aantal bedenkingen bij deze vertaling: ten eerste, in de Latijnse tekst staat: "qui se coetui alicui *aggregaverant* ("zij die tot enige gemeenschap *toegetreden* waren)". 'Aggregare' betekent immers 'zich aansluiten bij (iets wat reeds bestaat, namelijk de groep of kudde)'. Grotius heeft het dus blijkbaar niet over het oorspronkelijk associatiescontract¹⁵; ten tweede, uit de tekst blijkt niet dat Grotius twee opeenvolgende momenten in de genese van een burgergemeenschap wil onderscheiden; eerder lijkt hij het onderscheid te willen maken tussen democratie aan de ene kant, oligarchie en monarchie aan de andere kant. Zoals bij Suarez¹⁶ veronderstellen de monarchie en de oligarchie een machtsoverdracht door het volk. De democratie is echter van nature; die maakt men niet; men kan er enkel toetreden. Men kan dan ook niet anders dan gehoorzaamheid beloven aan de meerderheid. Door het natuurrechtelijke '*stare pactis*' wordt deze belofte een verplichting. Vandaar dat het natuurrecht de *overgrootmoeder* van het nationale recht kan worden genoemd. De theorie van het dubbel contract vinden we wel later bij Pufendorf¹⁷. Zij wordt nog later door Rousseau¹⁸ verworpen.

Tot slot nog enkele kritische opmerkingen. De '*eruditissimus Faber*', over wie Grotius in §38 van de Prolegomena de lof zwaait, is niet Jean Lefèvre, zoals in voetnoot 56 op blz. 156 wordt vermeld, maar wel Pierre du Faur, die twee eeuwen later leefde. De vertaling van de tweede zin van §41 van de prolegomena is onverstaaanbaar; meerdere woorden zijn hier blijkbaar weggevallen

'*Artium bonarum ignara saecula*' (bedoeld wordt de periode van de scholastiek) uit §52 van de prolegomena wordt op blz. 58 slecht vertaald door 'ongeleterde tijden'. Meer letterlijk luidt de vertaling: 'tijden waarin voortreffelijke wetenschappen onbekend waren'. Grotius doelt hier op de rechtswetenschappen.

'*Omnium gentium ac praecipue sapientum consensione*', uit I.II.3.1 wordt op blz. 69 vertaald als 'door de instemming van alle volkeren, in het bijzonder

wel van de wijsgeren'. Dit heeft natuurlijk niet veel zin; bedoeld worden niet de wijsgeren, maar wel de wijze volkeren.

Het niet onbelangrijke begrip 'subiectum commune' uit I.III.7.1 wordt op blz. 78 nu eens door 'gemeenschappelijk', dan weer door 'algemeen' vertaald, wat niet hetzelfde betekent.

In I.III.11.1 maakt Grotius het onderscheid tussen stoffelijke en onstoffelijke zaken, wat hij met een voorbeeld illustreert: 'Ut enim res ager, ita et iter, actus, via'. Dit wordt op blz. 83 ongelukkig vertaald als "Want zoals een akker een zaak is zo geldt dat ook voor een reis, doorgang of weg". Wij suggereren de vertaling: "Zoals een akker een zaak is, zo geldt dit ook voor [het recht om] een veldweg [over die akker te gebruiken], [het recht om] vee [over die akker te] drijven, en [het gebruik van] een straat".

Op blz. 86 vertalen de auteurs 'maiestas' door 'hoogste gezag' daar waar Grotius het recht 'summum potestas' en de uitoefening van dit recht 'maiestas' duidelijk onderscheidt.

Noten

¹Hugo Grotius, *In tres libros de iure belli ac pacis prolegomena*; Hugo de Groot, *Voorrede tot de drie boeken over het recht van oorlog en vrede*, in het Nederlands vertaald door A. Dirkzwager en A.C. Nielson, met een toelichting door G. Belzer, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1952.

²O.c., blz. 29.

³Hugo Grotius, *De iure belli ac pacis*, uitgegeven door B.J.A. De Kanter-Van Hettinga Tromp, Leiden, E.J. Brill, 1939.

⁴Alleen de opdracht en de prolegomena werden vertaald; dit wil zeggen achtentwintig bladzijden uit de tekstuutgave van 1939.

⁵De vertaling is zeer vrij. Een aantal auteurs uit paragraaf 36 van de prolegomena is de vertalers blijkbaar onbekend.

⁶De vertaling bevat geen enkele voetnoot van de vertalers.

⁷*De iure belli ac pacis*, Vol II (Translation), Vertaald door F.W. Kelsey met medewerking van A.E.R. Boak, H.A. Sanders, J.S. Reeves en H.F. Wright, Oxford/London, Clarendon/Milford, 1925. (Classics of international law, nr.3)

⁸Onder meer door de hogervernoemde tekstuutgave, waarin de eerste vier edities van *De iure belli ac pacis* zijn verwerkt; de Engelse uitgave steunt op de slordige posthume vierde editie van 1646.

⁹Voor een echte systematische aanpak van de beïnvloeding van Grotius verwijzen we naar: H. Fortuin, *De natuurrechtelijke grondslagen van de Groot's volkenrecht*, 's-Gravenhage, M. Nijhoff, 1946; A. Vandepol, *La doctrine scholastique du droit de guerre*, Parijs, Pedone, 1919; K. von Kaltenborn, *Die Vorläufer des Hugo Grotius*, Leipzig, Mayer, 1848; J. Kosters, *Les fondements du droit des gens*, Leiden E.J.Brill, 1925 (*Bibliotheca Visseriana*,

vol. V) blz. 2-63; P. Haggenmacher, *Grotius et la doctrine de la guerre juste*, Parijs, PUF, 1983, blz. 11-50.

¹⁰Francesco Suarez (1548-1617) is een Spaans jezueet uit de contrareformatie. In zijn werk *Defensio fidei catholicae adversus Anglicanae sectae errores* (1613) pleit deze theologiedocent in Alcalá, Salamanca, Rome en Coïmbra voor een weerstandsrecht van de burgers tegen de overheid. Het boek valt in ongenade bij de Franse en Engelse overheid en wordt publiek verbrand.

¹¹We beperken ons tot de prolegomena en het eerste boek van *De iure belli ac pacis*. De integrale en kritische vertaling hiervan zal in het najaar van 1992 verschijnen in de reeks 'Ambo klassiek'.

¹²Deze reden is sinds 1929 bekend (Zie : J. Larequi, *Influencia suareciana en la filosofía de Grocio*, in *Razón y Fe*, 1929, vol. 88, blz. 240-241) en is in 1982 door één van de auteurs van de Nederlandse vertaling overgenomen : "Het is dan ook begrijpelijk dat De Groot, die in die tijd afhankelijk was van een door de Franse koning aan hem toegekende toelage, voorzichtigheidshalve al te veelvuldige en nadrukkelijke verwijzing naar Suarez achterwege heeft gelaten".

¹³Cicero, *De re publica*, I. XXV 39.

¹⁴De Latijnse tekst luidt : "a quibus ius porro ad imperantes manat".

¹⁵Dit verklaart ook waarom hij spreekt over 'coetui alicui' ("één of andere gemeenschap").

¹⁶Suarez, *Defensio fidei*, III, II, 5-9.

¹⁷S. Pufendorf, *De iure naturale et gentium* (1759), VII, 1, 7 en 8.

¹⁸J.J. Rousseau, *Du contrat social* (1762), III, 16.